

NEKA ISKUSTVA OBAVEŠTAJNE SLUŽBE I SISTEMA BEZBEDNOSTI VOJVODINE U NOR

I

U politici KPJ bile su bitne četiri komponente u stvaranju obaveštajne organizacije i sistema bezbednosti u Vojvodini za vreme rata.

Prvo, to je ogromno iskustvo koje su članovi Partije i Skoja stekli u organizovanju ilegalnog rada u borbi protiv policijskog aparata, žandarmerije i ostalih struktura državne vlasti u bivšoj Jugoslaviji.

Drugo, slomom i komadanjem Jugoslavije Vojvodina se našla u izuzetno teškoj i složenoj situaciji, ne samo zbog toga što je okupirana već i zbog toga što su se na njenom tlu spleli različiti okupacioni sistemi i interesi, u kojima je obaveštajno-policijski aparat okupatora i kvislinga prednjačio.¹ Razbijena kao administrativno, ekonomsko,

---

¹ Da bi ostvario svoje okupacione ciljeve i zadatke, okupator je posle napada na SSSR zadržao u Vojvodini, pored vojnih, jake policijske snage i obaveštajni aparat. Taj aparat potpomognut kvislinškom policijom: u Banatu — specijalnom policijom Juraja Špilera; u Sremu — organizacijom ustaškog pokreta, UNS-om i oružništvom. Već 14. aprila 1941. godine je pri komandi 2. nemačke armije u Beogradu formirana Kontraobaveštajna komanda (Abwehrstele-AST), čiji je izvršni organ bila Tajna policija (Geheimfeldpolizei — GEP), koja je imala svoje ekspoziture i u Zrenjaninu i u Pančevu.

Delovi 4. i 5. mađarskog okupacionog korpusa, pored puka za zaštitu vođenih puteva i jedinica granične straže, razvili su jake obaveštajne organe na anketiranom području. Centralni ofanzivni odsek Drugog odeljenja mađarskog Generalštaba (VKF-2) delovao je obaveštajno prema NOP-u, dok je Drugo odeljenje pomenutih korpusa razvilo gustu mrežu svojih obaveštajnih i kontraobaveštajnih ispostava u Subotici, Somboru, Novom Sadu, Bečeju, Senti i Belom Manastiru. Policija kao njihov izvršni organ, obezbeđivala je poredak u gradovima, a žandarmerija u selima, naseljima i salašima. Ta je služba, po oceni Svetozara Markovića a Toze, bila »izvanredno organizovana i neshvatljivo brižljivo funkcionisala« u borbi protiv Partije i NOP-a.

(Vidi izveštaj PK KPJ za Vojvodinu — u daljem tekstu: IA PKV; arhiv CK SKS broj 3240: J. Marjanović, Ustanak i NOP u Srbiji 1941. str. 29; Priruč-

kulturno i političko područje, Vojvodina se aprilskih dana 1941. godine našla u situaciji koja je pretela fizičkom uništenju naprednog i slobodarskog stanovništva. U takvim uslovima Partija se našla pred sudbonosnim pitanjem — krenuti u akciju ili biti likvidirana.

Treće, za razliku od ustanka u drugim krajevima, ustanak u Vojvodini razvijao se u specifičnim uslovima, što je od komunista zahtevalo specifičnu taktiku u sprovođenju osnovnog programa KPJ, ne samo radi svog samoodržanja već, pre svega, zato da bi što šire mase pokrenula u borbu protiv okupatora i kvislinga. Duboku ilegalnost — jer su jedino u takvim uslovima komunisti Bačke, Banata i Baranje, a donekle i Srema morali da rade — trebalo je spojati sa svakodnevnim naporima na razvijanju ustanka, i to često u situaciji kada je na svaku, čak i najmanju akciju, neprijatelj odgovarao masovnim hapšenjima, streljanjima i drugim represalijama.

I četvrto, Partija je mogla opstati, podizati narod na ustanak i voditi ga u oslobodilačku borbu jedino tako što je u narodu, toj najširoj osnovi obaveštajne službe, stvarala i negovala osećaj samozastite. Bez toga sav njen trud, žrtve i napori ne bi dali rezultate kakvi su postignuti.

II

Začeci obaveštajne službe u Vojvodini imaju genezu još od maja i juna 1941. godine. Naime, jednom od najranijih odluka PK Vojvodine skrenuta je pažnja na potrebu čuvanja kadrova, posebno onih koji su bili hapšeni i o kojima je bivša policija imala podatke. Na sastanku Glavnog štaba Vojvodine 24. juna 1941. godine, u prisustvu političkog sekretara PK Žarka Zrenjanina Uče, sem o ostalim pitanjima, bilo je govora i »o uništenju špijunske i provokatorske mreže okupatora«. ² Te su odluke partijskog i vojnog rukovodstva bile tim značajnije što se pretpostavljalo da su okupatori i njihove obaveštajne službe došli do arhiva stare jugoslovenske policije, a znalo se da se gotovo ceo policijski aparat stare Jugoslavije stavio u službu novih gospodara. ³

nik o nemačkoj obaveštajnoj službi, DSUP FNRJ, Beograd, 1954, I, str. 32, 41—43; Mađarska obaveštajna služba u okupacionom sistemu — rukopis — str. 40; Vojnoistorijski glasnik 2/52, str. 108—109 i Fašističke i profašističke organizacije i banditizam u Jugoslaviji, DSUP FNRJ, Beograd, 1953. str. 74—75).

² *Šandor Veg: Priprema ustanka i partizanski odredi u Banatu 1942. godine, Vojvodina u borbi 1941. godine, N. Sad, 1967. str. 24.*

³ Antikomunističku orijentaciju policijskog aparata stare Jugoslavije najbolje ilustruje to što je 30 komunista-revolucionara Vojvodine i drugih krajeva predao ustašama u kaznioni Sremske Mitrovice 1941. godine.

Od tada pa do kraja rata obaveštajna služba u Vojvodini razvijala se u više pravaca. Partijski i skojevski komiteti i organizacije su nastojali da pronađu najpovoljnije oblike rada kako bi sačuvali članstvo od provala i hapšenja, a u isto vreme što dublje prodrli u okupacione strukture. Uporedo s tim se nastojalo da se u narodu razvije što veća budnost i da se što masovnije uključi u prikupljanje i dostavljanje podataka o neprijatelju, njegovim snagama, planovima i namjerama. Tako, već prvih ustaničkih dana u Banatu na prikupljanju podataka obaveštajnog karaktera učestvuju pored boraca i vojnih desetina, članovi Partije i Skoja. Mesni (sreski) komitet KPJ u Kikindi formirao je i posebnu obaveštajnu akciju, koja je, sem prikupljanja podataka o neprijateljskim snagama preko skojevaca odgovarajućih narodnosti, pratila i zbivanja među stanovništvom.⁴

Prenošenjem težišta oslobodilačke borbe u Srem početkom 1942. godine i snažnim poletom NOP-a razgranavala se i mreža obaveštajnih organa usavršavajući oblike i metode rada. Tu je delatnost Partija stalno usmeravala brojnim direktivama, cirkularima,⁵ osvrtima, uputstvima, pismima i ličnim dodirima komunista i političkih aktivista s narodom. »Mi imamo sve uslove za dobru i sigurnu obaveštajnu i informativnu službu, a naročito simpatije i masovnu podršku ogromne većine našeg stanovništva koje je na našoj strani«, kaže se u pismu štaba NOP odreda za Srem članovima Partije i Skoja od 20. maja 1942.⁶

Već sredinom septembra 1942, po zadatku Partije uvodi se funkcija obaveštajno-informativnog oficira u Fruškogorskom, Podunavskom i Posavskom NOP odredu, kojima je stavljeno u zadatak da organizuju obaveštajnu službu u jedinicama i na terenu.⁷ U to vreme

⁴ Šandor Veg, n. d. str. 19.

⁵ U Cirkularu PK za Vojvodinu još od 1. 2. 1942. god. okružnim komitetima i sreskim rukovodstvima Partije i Skoja Banata i Bačke nalaže se organizovanje obaveštajne službe. U ovom dokumentu detaljno su razrađeni metodi, sredstva i oblici obaveštajnog rada i određeni objekti o kojima treba prikupiti podatke: (okupatorska vojska, komandni kadar, raspored i naoružanje, aerodromi, brodovi, ubojna skladišta, fašističke organizacije, ratna privreda, transport, saradnici okupatora, prilaz objektima i u same objekte, zatim same kasarne, policijske i žandarmerijske stanice, opštinske zgrade i drugo. (U realizaciji ovih zadataka PK je odredio i snage »odreda za prikupljanje podataka u mestima gde ne postoje skojevske i partijske organizacije i nama naklonjeni ljudi«. Na kraju cirkulara PK upozorava se da je dokumenat strogo poverljive prirode i da ne sme pasti u ruke neprijatelju. Međutim, i pored upozorenja to se desilo i njegov original se čuva u partijskom arhivu u Pešti (fond sudskih procesa vođenih protiv rodoljuba Bačke tokom rata (*Mikroteka IA PKV k. III/20*).

⁶ IA PKV, *Mikroteka VII, JNA, F. 1/236—241*.

⁷ Zarko Atanacković: *Srem u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji (u daljem tekstu Srem u NOR)*, Beograd, 1968, str. 325.

obe su funkcije bile spojene u jednoj ličnosti — obaveštajnom oficiru. Kasnije razvojem i uspesima naše borbe pojačana je i neprijateljska obaveštajna i subverzivna aktivnost prema NOV i svim organizacijama NOP-a. Zbog toga je nastala potreba da se neprijatelj, njegovi planovi i namere što bolje upoznaju i da se preduzmu celovite mere bezbednosti u zaštiti jedinica, oslobođene teritorije, operativno-taktičkih ciljeva, pokreta, logorovanja, u sprečavanju infiltracije neprijatelja, itd. Značajan podsticaj u tom pogledu dali su naredba i uputstvo Vrhovnog komandanta druga Tita, krajem novembra 1942, o stvaranju jedinstvene obaveštajne organizacije u vojsci i na teritoriji zemlje i formiranju obaveštajnih centara.⁸

Usled otežanih veza s centralnim rukovodstvom, partijsko i vojno rukovodstvo u Vojvodini primilo je uputstvo tek u junu 1943. godine.⁹ Međutim, treba istaći da se i do tada uspešno razvijala obaveštajna služba i bezbednost na osnovu procena i konkretnih potreba, i nekih direktiva štaba 3. operativne zone NOP odreda Hrvatske.¹⁰ Na osnovu pomenutog uputstva Glavni štab Vojvodine je svojim uputstvom od 27. jula 1943,¹¹ detaljno razradio metode rada i oblike obaveštajne organizacije u jedinicama i na terenu.

Vojvođanske brigade koje su deistvovalе u istočnoj Bosni obrazovale su obaveštajne centre prilikom formiranja od aprila do maja 1943. godine. U drugoj polovini 1943. godine formirani su obaveštajni centri sa dve sekcije (obaveštajnom i za kontrašpijunažu) u 1. i 2. sremskom NOP-odredu, njihovim bataljonima i pri komandama vojnih područja u Sremu.¹² Obaveštajni centri pri komandama mesta u

---

⁸ Uputstvom i naredbom Vrhovnog komandanta formirani su obaveštajni centri pri operativnim jedinicama, u sastavu štabova divizija, brigada, bataljona i partizanskih odreda, kao i teritorijalnih komandi, koji su se u svom radu oslanjali na: obaveštajne centre na terenu (Glavni obaveštajni centar — GOC) pri glavnim štabovima i štabovima korpusa; pomoćne obaveštajne centre (POC); rejonske obaveštajne centre (ROC), koji razvijaju mesne obaveštajne centre i rukovode poverenicima u opštinama i gradskim četvrtima. Međutim, dotadašnja iskustva i rezultati obaveštajnog rada nisu smeli biti zanemareni, pa su organizacije i organi koji su ranije stvarani u pojedinim krajevima zemlje i dalje ostali, ali su prilagođeni duhu uputstva i naređenja VŠ o organizaciji, strukturi i zadacima obaveštajne službe, što je uslovalo specifične organizacijske oblike u pojedinim krajevima (*Zb. NOR II, 6 dok. 185 i 157, knj. 7, dok. 94; tom 186, str. 88, 106 i 136*).

⁹ Prema jednom drugom dokumentu, Uputstvo je primljeno 15. maja 1943. godine. Vidi prvi izveštaj obaveštajnog odseka GŠV Vrhovnom štabu od 2. 12. 1943. (*VII, k. 211, f. 5, d. 1/3 IA CK KPJ broj 7132/43*).

¹⁰ Original dokumenata u arhivu VII, k. 211, f. dok. broj 5.

¹¹ Vidi citirano uputstvo, čiji se original nalazi u *AVII, k. 211, f. 1. d. 3*.

¹² Krajem 1943. god., pored odredskih obaveštajnih centara, u sastavu tri sremska vojna područja (sremsko-mitrovačko, rumunsko i vinkovačko) deluje 13 obaveštajnih centara orijentisanih prema neprijateljskim uporištima i garni-

Vojvodini nisu postojali. Pored razvijanja aktivnosti na zaštiti jedinica i organizacija NOP-a od neprijateljske infiltracije, ovi centri u Vojvodini imali su i važan zadatak »da se povezuju sa susednim oblastima, jer se dešavalo da neprijatelj svojim prelaženjem i brzim stupanjem u akcije često iznenadi naše snage«.

Radi centralizovanog rukovođenja ovom aktivnošću, Glavni štab Vojvodine je naredbom br. 3 od 4. novembra 1943, pored više odseka GŠ, osnovao i obaveštajni odsek.¹³

Partijska rukovodstva i organizacije poklanjaju obaveštajnoj službi posebnu pažnju i brigu savetima, kontrolom rada i kadrovskim osposobljavanjem.

Šest meseci kasnije (13. maja 1944) formirano je Odeljenje zaštite naroda (Ozna). Ono je kao specijalizovana organizacija vodilo još uspešniju borbu protiv neprijateljske agenture, koja je, uporedo s razvijanjem NOP-a, prelazila na sve suptilnije oblike borbe protiv snaga revolucije. Pred Odeljenje su postavljeni ovi osnovni zadaci: borba protiv okupatorskih obaveštajnih službi i policije, prodor u njihove centre i institucije, otkrivanje neprijateljskih elemenata u vojsci i na terenu, sprečavanje unošenja panike i drugih oblika neprijateljske propagande i subverzije koji su slabili moral vojske i moralno-političko jedinstvo naroda.

Arhivska dokumenta i podaci ukazuju na to da je Partija u Vojvodini formiranju ove organizacije poklonila izuzetnu pažnju.¹⁴ Odbirala je sposobne kadrove iz sastava okružnih i sreskih komiteta Partije i zahtevala od svih činilaca NOP-a da toj službi pružaju najveću pomoć i podršku u radu. Partija je stalno ukazivala na potrebu borbe protiv neprijatelja i pored postojanja Ozne, ističući da je to »i dalje stalna dužnost svih partijskih organizacija da se potpuno posvete ovom radu i da pruže svestranu pomoć Odseku u hvatanju i otkrivanju narodnih izdajnika«.¹⁵

To znači da je Partija od početka ustanka, pored brige o specijalizovanoj obaveštajnoj organizaciji, intenzivno radila na stvaranju masovnog sistema bezbednosti, koristeći obilje oblika uz široki oslonac na celo stanovništvo. Na tom poslu angažovala je, pored svojih foru-

---

zonima sa gustom mrežom svojih poverenika na oslobođenoj, neoslobođenoj teritoriji i u gradovima i to: prema Vinkovcima i selima koja mu gravitiraju, zatim prema Šapcu, Sremskoj Mitrovici, Gunji, Brčkom, Županji, Rumi, Petrovaradinu, Sremskim Karlovcima, Iloku, Palanci, Šidu, Klenku, Zemunu, Beogradu i drugim mestima. (Vidi citirani izveštaj Ob. odseka GŠV od 2. 12. 1943. god., VII, k. 211, f. 5, d. 1).

¹³ Original naredbe u arhivu VII, k. 211, f. 1, d. 6.

¹⁴ IA PKV br. 34, 6581 i 18344.

¹⁵ Isto, Mikroteka VII 2/584.

ma, organizacija i članstva, i sve organizacije NOP-a (SKOJ, USAOJ, AFŽ), a naročito gustu mrežu organa narodnooslobodilačke vlasti. U tom sistemu vojnoteritorijalni organi, partizanske i seoske straže, granične desetine i čete,¹⁶ rezervni bataljoni po srezovima u Sremu dobijaju posebnu ulogu. Zadaci ovih organa formulisani su u naredbi Vrhovnog štaba NOV i PO od 8. januara 1943. o organizovanju i ustrojstvu vojnih vlasti u pozadini. Prema toj naredbi, borbom protiv pete kolone rukovodi pomoćnik komandanta mesta i područja, kao organ komisije Vrhovnog štaba, i organizuje obaveštajnu službu.¹⁷ Partizanske straže, predstavljaju specijalne jedinice koje stoje pod neposrednim rukovođenjem komande mesta i područja.

Osim toga, Partija je već od prvih dana ustanka uvela kao princip mnoge bezbednosne mere: prethodnu proveru svih ljudi koji dolaze iz gradova i uporišta na slobodnu teritoriju u jedinice i organe NOP-a,¹⁸ pseudonime za sve partijske i vojne rukovodioce, a na početku i za borce, zatim dozvole, propusnice i objave za civilna i vojna lica (vremenske i teritorijalne).¹⁹ Vodila se briga o dolasku i zadržavanju u selima; ograničavana je trgovina s gradovima, zabranjivan šverc, evidentirana sumnjiva lica, kontrolisani prelazi na rekama, zabranjivan lov, vođena borba protiv dezerterstva, lažnog predstavljanja i dr. Otuda je i razumljivo što pri takvom sistemu masovne bezbednosti, s obiljem oblika i mera, uz jedinstvo i visoku svest naroda, neprijateljska agentura i četnički pokret za sve vreme rata u Sremu nisu mogli da uhvate gotovo nikakve korene.

III

Stanovništvo Vojvodine, naročito Srema, bilo je osnovni činilac bezbednosti. Bezbroj je primera stvaralačke inicijative svih slojeva stanovništva iz svih nacionalnosti u borbi protiv okupatorske i kvilinske agenture. Na hiljade seljaka, radnika, žena, omladine i pionira

¹⁶ *Sreta Savić: Srem u narodnooslobodilačkoj borbi, Vojno delo, Beograd, 1963, str. 245—247; VII, k. 6, f. 3. d. 33.*

¹⁷ Pomoćnik komandanta sremsko-mitrovačkog područja izveštava OK KPJ za istočni Srem 30. 11. 1943. da je »uhvatio dobre veze sa fašističkim uporištima... direktno iz krugova fašističke vojske, koji nam daju značajne podatke« (*Mikroteka VII, 1/419—420*).

¹⁸ U više partijskih direktiva i uputstava ističe se da »niko ne smije biti primljen u partizanske jedinice dok se prethodno ne pribavi provera partijske organizacije koja ga upućuje«; nalaže se »vraćanje kućama svih došlih koji se ne mogu proveriti, itd.« (*Zb. NOR, I/6, str. 100 i 324; knj. 8, str. 66—67 i 328—329; IA PKV, 4, 8580/44, 14021, 3024, 3278, 13143 i VII, k. 1963, f. d. 4.*)

¹⁹ *Zb. NOR I/6, str. 324, dok. 100.*

u ratnom vohoru, u uslovima najveće opasnosti, organizovano i samoinicijativno izveštavalo je o neprijatelju, otkrivalo špijune i agente, predavalo ih narodnim sudovima, organima vlasti i bezbednosti, partizanskim odredima, partizanskim i seoskim stražama.²⁰ U izveštaju Glavnog NOO Vojvodine Predsedništvu AVNOJ-a ističe se i sledeće: »Borbu protiv izdajnika i petokolonaša ne vode samo organi vlasti nego i sam narod spontano.«²¹ U drugom se izveštaju konstatuje da bezbednost pozadine vrše narodnooslobodilački odbori uz pomoć stanovništva, postavljajući po selima straže koje paze na to »da se ne bi ubacili neprijateljevi špijuni i agenti«.

Ilustracije radi, navodimo samo nekoliko primera. U sremskom selu Jamini deca su otkrila ustaškog agenta Josipa Novosela, a ustaškog zločinca Martina Volfa, pratila je grupa omladinaca u stopu sve do 8. novembra 1943. dok nije likvidiran.

Partija i svi činioци NOP su od prvih dana ustanka posebnu pažnju poklanjali razvijanju bezbednosnog vaspitanja stanovništva. U tu svrhu primenjivani su raznovrsni metodi i oblici političkog rada: sastanci, konferencije, zborovi, mitinzi i lični dodiri političkih aktivista s narodom. Osim toga narod je gotovo svakodnevno informisan o političkoj situaciji i upoznavan o oblicima i metodama neprijateljske špijunaže, subverzije i propagande. Stalno se isticao značaj budnosti i ukazivalo na posledice nebudnosti.²²

U vaspitanju stanovništva stalno je isticao načelno bezbednosne samozaštite, što je imalo za rezultat povećanu budnost i odgovornost svakog pojedinca, organizacije i kolektiva, koji su shvatali da je to u njihovom i u interesu uspešnog vođenja rata u celini. To je kod stanovništva izostravalo osećanje za bezbednost, čime je znatno umanjivana mogućnost neprijateljeva da se infiltrira, nađe uporišta i da ostane neotkriven. Pri tome je isticana štetnost neodgovornog pričanja o onom što predstavlja tajnu. Vođena je nepomirljiva borba protiv brbljivaca i samohvalisavaca koji su nesmotreno otkrivali dragocene tajne. Isticano je da svakog borca i pripadnika NOP »treba učiniti odgovornim da on ne samo uočava elemente i postupke neprijatelja već i da blagovremeno obaveštava o tim pojavama i da time postane aktivni borac protiv neprijateljske špijunaže«. Sa druge stra-

²⁰ U izveštaju druga OTA, iz Rače, drugu Kolji (Sreti Saviću) i GŠV od 16. 4. 1944. godine ističe se da je »zajedno sa Milićem i pograničnom četom organizovao obaveštajnu službu u kojoj radi 6 drugova« (VII, k. 215, f. 4/1 d. 8).

²¹ *Arhiv CK KPJ 278/44 i Zb. NOR II/8 str. 171—173.*

²² Šef kvislinške policije za Banat ratni zločinac Juraj Špiler navodi da mu je 25. 2. 1942. god. pošlo za rukom da zbog nebudnosti lako likvidira Kumanovski partizanski NOP odred, otkrije njegove 32 baze, pohvata 20 boraca i pronade skladište oružja. (*Istražni materijal u IA PKV, br. 8031 i 8052*).

ne, pojedincima je savetovano da se »ne interesuju za one podatke koji nisu u njihovom delokrugu rada i da treba razviti jak osjećaj i odgovornost kod svakog čoveka za čuvanje podataka za koje znaju«.

»Povedite najoštriju borbu protiv malograđanske brbljivosti i hvalisavosti«, ističe se u cirkularu PK komunistima Vojvodine od 15. maja 1943. godine, pa se nastavlja: »... vaspitavajte široke krugove simpatizera i masovnih organizacija u duhu konspirativnosti. U masovnom obaveštavanju treba da sudeluju svi članovi Partije, masovnih organizacija i široke mase, koje moramo tako vaspitavati da budno prate svaki korak okupatora i domaće reakcije, te da nas o tome redovno obaveštavaju. Obaveštenja moramo prikupljati na razne načine i preko raznih kanala. Svakog čoveka treba vaspitavati da pažljivo *posmatra i obaveštava* o kretanju vojske, policije, agenata, okupatorskih činovnika i domaćih izdajnika.«²³

Partija je preduzimala i sankcije protiv prekršilaca budnosti, naglašavajući da se »svaka nebudnost prema neprijateljskim elementima mora najstrože kažnjavati, a za teže slučajeve nebudnosti i likvidirati glavne krivce«, kako stoji u pismu PK Vojvodine od 17. avgusta 1943. godine.²⁴ OK KPJ za Srem je 19. maja 1942. izdao i pravilnik o konspiraciji članova Partije i Skoja, s obavezom da ga se sve partijske i skojevske organizacije moraju pridržavati.

U izgrađivanju borbenog morala boraca i stanovništva, Partija je na primerima isticala vrline boraca i rukovodilaca Partije, skromnosti, samoodricanja, požrtvovano držanje pred neprijateljem, smelost, drugarstvo i razvijanje bratstva i jedinstva. S druge strane je javno žigosala kukavičluk, izdaju, kolebljivost, paniku, neodgovornost, neizvršavanje zadataka, dezerterstvo i druge negativne pojave.²⁵

Sve je to kod naroda ulivalo snagu u ispravnost revolucionarne borbe, razvijalo prezir i mržnju prema izdajnicima, jačalo istrajnost, budnost i dobro držanje pred neprijateljem.

»U Sremu je dobro držanje skoro pravilo kod svih uhapšenih, i to ne samo kod partijaca nego i kod seljaka i građana koji padnu neprijatelju u ruke. Drže se dobro čak i deca. U selu Miškovcima (Stubište) fašisti su podigli decu na toranj crkve i pretili im da će ih baciti na zemlju ako ne kažu gde su partizani, ali deca nisu ništa priznala. »Imali smo slučajeve«, piše u izveštaju PK za Vojvodinu CK KPJ 27. januara 1944. godine, »da su fašisti ubijali pred majkom nje-nu decu da bi je naterali da prizna gde su partizani. Jednoj majci je

²³ Original u IA PKV, broj 3270.

²⁴ Isto broj 4, 3024, 3278, 13143 i Arhiv VII, k. 1963, f. 3. d. 4.

²⁵ Pismo PK komunistima Banata — Original u arhivu CK SKS, broj 3681.

ubijeno troje dece, ali ona ništa nije priznala, posle čega je i ona streljana. Biti izdajnik, to je najveća sramota i greh, jer izdajnika svako prezire. Ovo je takođe velika pobeda naše Partije«. ²⁶

Istraživanja pokazuju da su partizanska štampa i publicistika u Vojvodini imale važnu ulogu u bezbednosnom vaspitanju stanovništva. Preko štampe su »razobličavani svi narodni neprijatelji«. Ona je objavljivala poučne primere o načinu otkrivanja i likvidacije neprijateljskih špijuna, agenata i diverzanata, podsticala akcije za njihovo uništenje i stalno pratila metode rada neprijatelja. Izdavana su saopštenja o presudama i streljanju petokolonaša, agenata i saradnika okupatora, slata uputstva jedinicama kako da otkriju neprijatelja, ²⁷ objavljivani su apeli, leci i proglosti iz kojih je stanovništvo lako saглеdavalo protiv koga treba da usmeri oštricu borbe.

Povezanost rukovodstva s narodom, rad na razvijanju bratstva i jedinstva, sklad reči i dela, poverenje i uvažavanje ličnosti, etički i moralni, pravedni i progresivni ciljevi i zajednički interesi i težnje bili su osnovi na kojima je Partija razvijala svest masa, pa i budnost kao kategoriju političke svesti. To je imalo za rezultat masovno razvijen sistem bezbednosti ne samo oružanih snaga već i svih snaga rata i revolucije. Ta bogata riznica iskustava značajna je i danas u razvijanju svesti o samozaštiti građana naše zemlje.

IV

Uporedo sa stvaranjem specijalizovane obaveštajne organizacije, masovnog sistema bezbednosti i radom na političko-bezbednosnom vaspitanju stanovništva, Partija je poklanjala posebnu pažnju i ofanzivnoj komponenti političko-obaveštajnog rada. O tome govore brojni primeri uspešnog povezivanja sa simpatizerima NOP-a u okupiranim gradovima, uporištima i selima. Vršen je prodor u neprijateljske obaveštajne centre, vojne garnizone, policijski aparat, ustanove okupacionog sistema i kvislinške vlasti, kako bi se prikupilo što više podataka o neprijatelju. Oblici i metodi rada Partije na tom planu bili su raz-

²⁶ Originalni dokumenata nalaze se u IA PKV, broj 309 i 3341.

²⁷ U Naredbi GŠV od 1. 4. 1944. partijanskim jedinicama se, pored ostalog, kaže: upotrebiti sva moguća sredstva da se špijuni otkriju i hapse na taj način što će te sve borce i rukovodioce naučiti i upoznati sa načinom dolaska špijuna u našu sredinu i načinom njihovog rada. (Original u VII, k. 245, f. 1 d. 7.)

Karakteristični su proglosti o borbi protiv špijuna i njihove likvidacije koje su objavljivali Sreski komitet KP Zemun, OK KPJ za Banat i partizanski list »Istina« (izdanje za Bačku). (Vidi: Đorđe Momčilović Brkica: Pod jednom zastavom, Novi Sad 1969, str. 783, i IA PKV, br. 2797.)

novrsni, što je omogućavala heterogenost okupatora i kvislinga (po nacionalnoj pripadnosti, sastavu, moralu, mentalitetu, ciljevima i dr.). Međutim, to je zahtevalo posebnu taktiku političko-ofanzivnog delovanja i načina prodiranja u neprijateljske redove i aparat okupacionog sistema (administrativni, vojni, politički, obaveštajni, policijski, ekonomski i dr.).

Dajući ocenu političko-obaveštajnog rada u Sremu 1941, Petar Matić piše: »U mnogim mestima Srema NOP je imao po jednog ili više ljudi zaposlenih u neprijateljskom aparatu, preko kojih smo dolazili do važnih obaveštenja, o nameravanim hapšenjima, o pokretu njihovih snaga i drugim merama koje je neprijatelj preduzimao protiv NOP-a«, pa se nastavlja da je »karakterističan primer delatnosti saradnika NOP-a u neprijateljskom aparatu bio svakako u Irigu. Ta je grupa saradnika sa Stevanom Puzićem na čelu tokom 1942. godine obezbeđivala partijsko-političkim radnicima . . . propusnice, lične dokumente . . . i davala informacije i podatke o neprijatelju«. ²⁸

Na osnovu sačuvanih dokumenata i podataka, očevidno je da je partijsko i vojno rukovodstvo Vojvodine tokom celog oslobodilačkog rata, izuzimajući povremene stagnacije i prekide veza sa gradovima, dobijalo obilje podataka, obaveštajne i kontraobaveštajne prirode iz neprijateljskih uporišta i garnizona: iz Beograda, Zemuna, Sremske Mitrovice, Petrovaradina, Rume, Belegiša, Krušedola, Bečkereka (Zrenjanina), Melenaca, Novog Sada, Sombora, pa čak iz Osijeka i Šapca, i drugih mesta. Saradnici NOP-a iz ovih mesta su izveštavali: o jačini i rasporedu neprijateljskih vojnih, policijskih i žandarmerijskih jedinica; o štabovima i ustanovama; o držanju, raspoloženju i stepenu budnosti neprijateljskih vojnih i civilnih funkcionera; o namerama i planovima za ofanzive i represalije; o jačini, sastavu, naoružanju i načinu obezbeđenja neprijateljskih garnizona, uporišta ili pojedinih objekata u njima; o moralno-političkom stanju, disciplini i odnosima vojnika i starešina; o borbenoj spremnosti i kvalitetu jedinica, njihovom radnom iskustvu; o odnosima neprijatelja prema stanovništvu i organima NOP-a; o neprijateljskim obaveštajnim ustanovama, centrima, mestima u kojima se školovala agentura; o kanalima preko kojih se neprijatelj pokušavao ubacivati u partizanske jedinice, organizacije NOP-a i na slobodnu teritoriju; o mogućnostima ubacivanja saradnika NOP-a u neprijateljske obaveštajne institucije; o uslovima za angažovanje pojedinaca iz neprijateljskih sredina za saradnju s NOP-om (mnogi su od njih pod uticajem Partije postajali kasnije iskreni partizanski saradnici i obaveštajci).

²⁸ »Srem u ustaničkoj godini«, *Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine, Vojno delo, Beograd, 1942. godine, knj. I, str. 149.*

Rukovodstvo NOP-a Vojvodine dobivalo je informacije o neprijatelju i od vojnih komiteta, koje je Partija od početka ustanka stvarala od simpatizera u domobranskim jedinicama u Sremu. Tako je još 1941. godine, po zadatku Partije, stupio u domobrane Dalibor Francisti (član vojnog komiteta za južnu Bačku i Okružnog štaba za Novi Sad). On je u svojstvu »domobranskog satnika« u garnizonu Petrovaradin tokom leta i jeseni razvio među domobranima živ politički rad i stvorio mrežu simpatizera u domobranskim posadama u Petrovaradinu, Sremskoj Mitrovici, Karlovcima, Kamenici i drugim mestima. Ta grupa simpatizera NOP-a sastojala se od dva oficira i 37 drugih pripadnika, od kojih je Partija, sem oružja i opreme, dobivala i važna obaveštenja o planovima i namerama neprijatelja do 8. oktobra 1941. godine, kada je, usled provale Đorđa Elfimova Žorža, cela grupa bila otkrivena od ustaša i zajedno s Francistijem pohapšena i streljana u Vukovaru.

Bez obzira na provale, stvarane su nove veze i formirani novi vojni komiteti u domobranskim garnizonima, koje je partijsko i vojno rukovodstvo pomagalo i usmeravalo u radu neposrednim dodiriom, uputstvima i naredbama.²⁹

Iz navedenih primera se može zaključiti da je Partija od prvih dana oslobodilačkog rata i revolucije razvijala ofanzivnu komponentu političko-obaveštajnog rada. Samo tako su se mogle planirati vojne akcije, graditi politička taktika i propaganda prema neprijatelju i efikasno zaštititi sopstveni redovi od infiltracije neprijateljske agencije, koja je prelazila na sve šire i suptilnije forme rada kako bi NOP razbila iznutra, kada već vojne akcije, čišćenja i racije nisu davale rezultate.

Od blagovremenog pristizanja obaveštajnih podataka na tako ravničastom i komunikativnom području, kao što je Vojvodina, zavisila je efikasnost u suprotstavljanju neprijatelju. I upravo zahvaljujući masovnosti u ovom radu blagovremeno su preduzimane mere bezbednosti, koje karakteriše efikasnost, sveobuhvatnost, raznovrsnost i masovnost. Zamenik komandanta sremsko-mitrovačkog vojnog područja da »podaci o neprijateljskim špijunima i agentima stižu na vreme, tako da je za zadnjih 15 dana likvidirano 6, koje agenata koje petokolonaša.

---

²⁹ Tokom 1944. godine rad sa Vojnim komitetima regulisan je naredbom zamenika komandanta GŠV. U njoj je precizirano da održavanje veze sa neprijateljskim garnizonima spada u isključivu nadležnost Obaveštajnog odseka GŠV. Zabranjen je rad na tome neovlašćenim licima i naređeno im je da »sve veze predaju načelniku Obaveštajnog odseka, drugu D. Šešerincu (VII, k. 215, f. 1, d. 12).

Drugom polovinom 1944. godine kada su bolje funkcionisale veze sa CK KPJ i Vrhovnim štabom, partijsko i vojno rukovodstvo dobivalo je više podataka o neprijatelju koji su se odnosili na Vojvodinu, do kojih je Vrhovni štab dolazio svojim kanalima.

Iz sačuvanih arhivskih dokumenata se vidi da je tokom NOR-a, usled pojačane blokade gradova i uporišta pred veće ofanzive, čišćenja i racije, dolazilo do stagnacije obaveštajne aktivnosti u nekim gradovima Vojvodine, ali su te veze brzo uspostavljene. Međutim, veze sa Zemunom i Beogradom funkcionisale su neprekidno.

V

Likvidacija neprijateljske agenture bila je jedna od formi borbe NOP Vojvodine protiv obaveštajnih službi okupatora i kvislinga. Taj oblik borbene aktivnosti Partija je podsticala od prvih dana ustanka brojnim direktivama, naredbama, cirkularima, pismisa, proglasima,³⁰ osvrtima, člancima u štampi i putem neposrednih dodira s borcima i stanovništvom.

U naređenju Vrhovnog komandanta NOP-odreda Jugoslavije druga Tita štabu Fruškogorskog NOP-odreda od 9. januara 1942, pored ostalog, stoji:

» ... Likvidacija petokolonaša, špijuna i svih onih koji su razbijači narodnooslobodilačke borbe. Sva pokretna dobra ovakvih lica treba zaplijeniti u korist narodnooslobodilačke borbe. Isto tako paliti sve opštinske arhive, ali ne i zgrade.«³¹

Zadatke ove vrste izvršavale su ne samo vojne jedinice već, pre svega, ilegalne udarne i diverzantske grupe, omladinski udarni vodovi i grupe, granične desetine i čete, partizanske i seoske straže. Ovaj vid borbe bio je značajan utoliko više što su upravo u Vojvodini provale bile česte i što su neprijateljski agenti i provokatori provalama nanosili nemale udarce Partiji i njenim kadrovima. Koliko je ovaj problem bio težak i delikatan, vidi se iz pisma CK KPJ Pokrajinskom komitetu za Vojvodinu, datiranog 25. jula 1942. godine, u kome se naglašava značaj borbe protiv pete kolone, ali i obaveze Partije da jasno razlučuje neprijatelje od onih koji to nisu. U pomenutom pismu se ističe da »treba izgraditi pravilan pristup pri likvidaciji pete kolone (ne likvidirati neke sutrašnje neprijatelje, ako nisu današnji)«.

Sprovodeći tu direktivu, Pokrajinski komitet šalje pismo partijskim komitetima na terenu i jedinicama, u kojem, između ostalog,

³⁰ 1/161 i VII, k. 215. f. 1/1, d. 25.

³¹ Zb. NOR II, knj. 2, str. 199.

ističe da »borba protiv izdajnika treba da bude oštra i nemilosrdna, a posebno prema otvorenim i prikrivenim špijunima i saradnicima okupatora . . . Ali to nikako ne znači da treba ubijati svakoga za koga se kaže da je dražinovac ili se nalazi u opštinskoj upravi«, jer »bilo bi opasno kada bi sve zavedene i neupućene proglasili neprijateljima«. ³²

To znači da je Partija, tražeći da se pravi razlika između aktivnih i zavedenih neprijatelja NOB-e, razvijala revolucionarnu, moralnu, političku i humanu odgovornost u borbi za čoveka. U stvari, Partija se borila za to da se likvidiraju ogrezli zločinci, koljači, gestapovci, ustaški i četnički funkcioneri, provokatori, obaveštajci³³ i agenti, koji su najviše nanosili štete Partiji i NOP-u i čijom su likvidacijom za duže vreme presečeni kanali, veze i pipci neprijateljskih obaveštajnih službi prema NOP-u, oružanim snagama revolucije i oslobođenoj teritoriji. Naročiti je značaj ove aktivnosti NOP-a Vojvodine u tome što su neprijatelju nanošene ne samo ljudske i materijalne žrtve, nego i moralne štete, i to je depresivno uticalo na moral neprijatelja, a pozitivno na partizanske borce i stanovništvo.

Da bi se taj vid borbene aktivnosti još više razvio u Banatu, sekretar PK Partije Jovan Veselinov Žarko, 27. februara 1944. upoznao je pismom OK KPJ za Banat s odlukom PK da će »tamo biti upućene dve trojke ili četvorke koje će imati zadatak likvidaciju špijuna i izdajnika«. Prema pismu, te bi grupe ispočetka izvodile manje, a zatim složenije akcije i pretvarale se u veće borbene jedinice.

Te su grupe nakon prebacivanja iz Srema u Banat izvele od maja do avgusta 1944. godine mnoge značajne akcije, likvidiravši 22 špijuna koji su radili za šefa kvislinške policije za Banat Juraja Špilera. Kada je on bio obavešten o namerama udarnih grupa da će biti prebačene preko Dunava u Banat, one su već bile u Banatu i izvodile akcije.

Moralno-politički efekat izvedenih akcija na neprijateljske špijune pozitivno je uticao na razvoj vojne i političke organizacije narod-

---

³² IA PKV, br. 290—1 i AVII, k. 215, f. 1, d. 17.

³³ Karakteristična je taktika ilegalnih udarnih grupa prilikom izvođenja ovih akcija. Navodimo samo jedan od stotine primera: pred likvidaciju ustaškog koljača Martina Volfa, udarne grupe u Zemunu prikupile su sve podatke o njegovom kretanju, kuda najviše navraća, s kim se viđa, koje žene posećuje, ko ga prati, itd. Ispitane su prethodno mnoge pojedinosti i skupljen veliki broj informacija. Doznali su da je Martin Volf odličan strelac iz revolvera, da je četrdesetogodišnji ustaški zločinac težak preko stotinu kilograma, da se često vozi motociklom, a kada je išao peške pratilo ga je po nekoliko ustaša. Na temelju svih ovih informacija Sreski komitet Partije u Zemunu doneo je odluku o njegovoj likvidaciji, koja je izvršena u nedelju, 8. novembra 1943, koju su izvršili skojevci Ivan Radosavljević Pilot i Lazar Savetić. (*Arh. CK KPJ* br. 278).

nooslobodilačkog pokreta u Banatu, a kod neprijatelja su te akcije izazvale paniku i uznemirenost. Do koje je mere neprijatelja uhvatila panika od tih akcija, najbolje se vidi iz upozorenja Juraja Špilera svojim naredbodavcima od 3. maja 1944, u kome se, pored ostalog, navodi: »... ovde situacija se pogoršava u poslednje vreme sve više. . . Ubijeno je dosta osoba koje su bile protivnici komunizma, potpomagale vlasti i dostavljale nam vesti o delatnosti bandita . . . Pri izvršenju ubistava, banditi su na licu mesta ostavljali cedulje, pisane rukom, u kojima su saopštavali da su dotična lica zbog izdaje i pomaganja okupatora osuđena na smrt i da će svakoga ko ma na koji način bude pomagao vlasti postići ista sudbina. Mora se priznati »da je banditima pošlo za rukom da stvore opštu zastrašenost kod stanovništva, koja pojava u velikoj meri koči uspešan obaveštajni rad«. ³⁴

Ovim vidom oružanih dejstava u Vojvodini neprijatelju su nanošeni veliki gubici. Bio je primoran da u gradovima i uporištima, pored policijskih organa, drži i jake oružane posade i garnizone kako bi zaštitio štabove, vitalne objekte, važnije ličnosti i ustanove okupacionog sistema. Time mu je znatno umanjivana mogućnost da te snage upotrebi protiv partizanskih jedinica prilikom izvođenja ofanziva, čišćenja terena i racija.

Isto tako, treba reći da ovaj vid borbenih dejstava u Vojvodini, a naročito u Sremu, karakteriše masovnost, neprekidnost akcija, hrabrost, samoinicijativa, raznovrsnost formi, inventivnost u primeni obmana, stalna koordinacija akcija s obaveštajnom službom NOP-a i širokim osloncem na stanovništvo. U tim akcijama su dolazile do svog potpunog izražaja čvrstina, monolitnost i dovtljivost boraca, kojima nije mogla doskočiti ni najoprobanija agentura okupatora i kvislinga. Od tih akcija okupator je stalno osećao strah i napetost, što se ponekad pretvaralo u paniku, što najbolje ilustruje pismo nacističkog majora avijacije Helmuta koje je uputio sa zemunskog aerodroma rođaku Ginteru, advokatu u Hamburgu.

» . . . Osećam se kao da sam padobranom pao u vraško neprijateljsko gnezdo. Pogledi su mrski i izazivački. Nije ni čudo, jer smo ih strašno udesili bombardovanjem . . . Ovde prašte pištolji i gore naši kamioni. Ne znam šta hoće ti njihovi dečaci kada vrše atentate na naše oficire . . . Svi se naši žale da se neprijatno osećaju u ovom gradu. Jedva čekamo da ponovo poletimo odavde, pa makar i na Istok. Kada uveče izlazim iz automobila, imam osećaj da će mi svakog časa neko

³⁴ *Istorijski arhiv Zrenjanina, br. 1/32.*

sručiti metak u glavu . . . Dragi Gintere, ti si stari ratnik, ali veruj da tako nešto nisi doživeo. Nespokoјstvo nam polako kida živce i postaje suviše vruće u ovom toplom gradu . . .»³⁵

VI

Iz ovog razmatranja može se izvući nekoliko zaključaka.

Komunistička Partija u Vojvodini je od početka ustanka, pored rada na stvaranju specijalizovane obaveštajne organizacije, prilagođavajući organizacione oblike i metod rada specifičnim uslovima, prilikama i potrebama, intenzivno razvijala i *masovni sistem bezbednosti* s obiljem originalnih metoda, oblika i sredstava i sa širokim osloncem na stanovništvo. Kao rezultat masovne integrisanosti obaveštajno-bezbedonosne komponente u široke mase, taj sistem bezbednosti u našem ratu i revoluciji predstavljao je neprobojni zid za neprijateljske obaveštajne službe (naročito u Sremu). On kao uzor može i danas korisno poslužiti u realizaciji koncepcije opštenarodnog odbrambenog rata.

Partija je u ideološkom i političkom radu s masama primenivala najraznovrsnije oblike u bezbednosnom vaspitanju boraca i stanovništva.

Razvijanje i negovanje bratstva i jedinstva bilo je osnovni uslov bezbednosti, a naročito na tako mnogonacionalnom području kao što je Vojvodina. Bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije je opštejugoslovenska tekovina naše socijalističke revolucije, a na području Vojvodine i najvažniji uslov opstanka i razvoja NOP-a, pa i njegove bezbednosti i samozaštite.

Razvijena budnost, koja je ostvorena vaspitanjem i drugim merama, bila je prepreka delovanju neprijateljskih obaveštajnih službi, koje nikako nisu mogle uhvatiti korene, jer su im pipci uvek bili na vreme otkriveni i uništeni.

Likvidacijom istaknutih funkcionera okupatorske i kvislinške vlasti i njihovih iskusnih obaveštajnih kadrova za duže vreme bili su presećani kanali i veze ovih službi, što je kod neprijatelja stvaralo nesigurnost pa i paniku.

Stalnim razvijanjem ofanzivne komponente političko-obaveštajnog rada dobiven je dovoljan broj podataka o planovima, stanju i na-

---

³⁵ *Ilegalne akcije po gradovima (grupa autora), Kultura, Beograd, 1963. godine, str. 17.*

merama neprijatelja, što je partijskom i vojnom rukovodstvu koristilo u planiranju političkih i vojnih akcija, u razvijanju sistema bezbednosti.

U područjima gde Partija nije uspela da integriše bezbednosno-obaveštajnu komponentu i razvije masovni sistem bezbednosti u stanovništvu, NOP je, pored ostalog, i zbog toga imao krize i oseke (Banat, Bačka i Baranja od kraja 1941. do sredine 1944. godine).

CK KPJ i Vrhovni štab su, pored otežanih veza, naročito u drugoj polovini rata, i na ovom planu pružale pomoć iskustvom, savetima, uputstvima i upoznavanjem partijskog i vojnog rukovodstva Vojvodine s planovima i namerama neprijatelja. Partijsko i vojno rukovodstvo Vojvodine posebnu pažnju poklanjalo je bezbednosnoj zaštiti jedinica, štabova i podataka.

Zahvaljujući odanosti, patriotizmu, hrabrosti, samoinicijativi i visokoj moralno-političkoj i revolucionarnoj svesti komunista i naroda u celini, uprkos ogromnih teškoća, prepreka i slabosti, razvijen je takav masovni sistem bezbednosti u koji je neprijatelj tokom revolucije teško mogao prodreti i ostvariti svoje ciljeve.

Potpukovnik u penziji
Milan I. OBRADOVIĆ